

# Zjišťování vývoje dovedností k vedení dialogu v dramatických hrách a improvizacích u studentů primárního vzdělávání

Jan Karaffa<sup>1</sup>

Příspěvek prezentuje návrh výzkumného projektu s hledáním možností zkoumání vývoje vybraných dovedností k vedení dialogu v dramatických hrách a improvizacích u studentů primárního vzdělávání, kteří si zvolili v rámci svého studia specializaci dramatické výchovy. Tento návrh je konkretizováním zvoleného problému a stručným popisem vybraných možností, jež nabízí kvalitativní a možná i kvantitativní metody výzkumu pro realizaci akčního výzkumu v průběhu běžné výuky ve 2. ročníku vpředmětech dramatická výchova — hlavní proudy 1 a 2 (dva semestry) a v didaktice dramatické výchovy 1 (letní semestr).

Pro zkoumání vývoje dovedností k vedení dialogu v dramatických hrách a improvizacích se jeví jako důležitá tato **teoretická východiska**:

- pedeutologie, tj. především oblasti teorie vzdělávání učitelů zaměřené na rozvíjení dovedností: E. Krejčová, E. Vyskočilová, V. Švec, T. Svatoš, Ch. Kyriacou, aj.
- teorie dramatické výchovy: E. Machková, J. Valenta, J. Sommers, D. Hoetcoetová aj.
- teorie dialogu a hry z pohledu:
  - teatrologického: O. Zich, I. Osolobě, J. Vostrý, J. Císař, I. Vyskočil, Čechov, B. Brecht, Stanislavkij, P. Brook aj.
  - pedagogického a sociálně-psychologického: J. Křivohlavý, J. Mareš, P. Gavora aj.
  - filozofického, lingvistického, sociolingvistického: R. Palouš, M. Buber, Levinas, Fink, Tenenová, O. Mülerová, J. Hofmanová, H. Široký, E. Šyřístová aj.

Studium těchto, ale i dalších oblastí bylo a nadále je velmi potřebné při vymezování souboru dovedností k vedení dialogu, který je specifický právě pro dramatické hry a improvizace (dále DHaI). Stejně tak bylo důležité sledovat vymezovaný soubor přímo při výuce studentů a pokusit se jednotlivé dovednosti nějak utřídit, k čemuž byl inspirací postup kvalitativní metodologie A. Strausse a J. Corbinové: otevřené kódování. V poslední době se ukazuje, že jednotlivé dovednosti tohoto souboru lze utřídit do těchto kategorií, které spolu úzce souvisí a které se vzájemně prolínají a doplňují:

## A. Dovednosti v oblasti osobnostní a sociální kompetence:

- vnímat vnější realitu a její vnitřní podstatu
- interpretovat sociální svět (hodnotit ho a posuzovat)
- porozumět a popsat své vnitřní stavy a situační chování
- chovat se kongruentně a autenticky (lad mezi výrazovými prostředky a vnitřním prožíváním)
- organizovat a řídit sociální aktivity a kontakty
- iniciovat, prohlubovat a zkvalitňovat vztahy mezi lidmi
- sociální obratnost v řízení smysluplné mezilidské interakce
- empatické chování a porozumění v sociálních situacích
- prosazovat se otevřeně, jasně, přesvědčivě a přiměřeně sociální situaci
- být aktivně-uvolněný a soustředěný v rozhovorech s druhými lidmi

<sup>1</sup>(jan.karaffa@osu.cz) Pedagogická fakulta OU v Ostravě, Dvořákova 7, 701 03 Ostrava 1, tel. (069)6160419

- rozvíjet vlastní zkušenost kladením otázek a hledáním odpovědí v dialogu s druhými lidmi
- zodpovědné a samostatné rozhodování s plným přijetím důsledků svých činů
- přijímat svoje i partnerovy klady i záporny bez přehánění a bagatelizování
- naslouchat i souzvučně reagovat na druhé lidi v rozhovoru (dialogu)
- ukázněnost ve smyslu „krocení“ egocentrismu, udržovat na uzdě devalvační projevy

## B. Dovednosti v oblasti esteticko–umělecké (divadelní) kompetence:

### B.1. Dramaturgicko–režijní kompetence

- diagnostikovat sociálně–uměleckou zkušenost žáků vzhledem k jejich dalšímu rozvoji
- vybrat vhodnou látku pro DHaI vzhledem k aktuální situaci ve skupině
- plánovat proces sociálně–uměleckého učení žáků v DHaI přes prožitky situací
- porozumět dramatu jako systému různých komponentů a realizovat jeho principy v DHaI
- popsat příčinné souvislosti a motivy jednání postav, rolí v dramatu
- popsat výklad dramaturgicko–režijní koncepce, tj. proč, o čem, a jak DHaI hrát
- volit dramatické a divadelní prostředky k obohacení dosavadní zkušenosti žáků
- plánovat a realizovat dramatické situace jako výstavbu dramatu
- analýza (rozbor) a syntéza (sjednocení v celek) situací v DHaI
- plánovat a realizovat modelování a prozkoumávání životních situací v dramatu
- empaticky nahlížet na situace z různých úhlů pohledů jednotlivých účastníků (postav)
- vést a organizovat DHaI v rámci naplánované dramaturgicko–režijní koncepce
- užívat představivosti a fantazie v přípravě i realizaci DHaI
- vytvořit si představy o možnostech, které nabízí dialogy v konkrétních DHaI pro soc. uměl. učení
- orientovat se v objektivní skutečnosti situací v dramatu a subjektivním vnímání postav
- vytvořit si časoprostorovou představu obsahu a vývoje děje a dialogů v DHaI
- najít překážky komplikující konkrétní pragmatickou rovinu dramatické situace
- vytvářet srozumitelné zadání pro dialogy v DHaI tak, aby v sobě nesly impulsy k jednání
- dát vzniknout v DHaI jednání, skrze něž se vyjeví smysl učení žáků
- porozumět a realizovat funkci dramatické situace v její „nesnesitelnosti“, která nutí účastníky k činu, rozhodování a konkrétnímu jednání (i zodpovědnosti)
- vést účastníky dramatické situace k prozkoumávání její složitosti a vyvolat v dramatickém jednání jejich skutečně bytostný projev

### B.2. Hráčské (herecké) kompetence:

- vstoupit do fiktivní situace hry jako by byla reálná
- prožívat DHaI s plným vědomím dvou realit (fiktivní a reálné situace)
- *vstoupit do hry v roli v úrovních rolové hry:*
  - simulace — já sám za sebe v různých okolnostech
  - alterace — hrát jinou roli především ve smyslu rolí sociálních nebo obecné charakteristiky
  - charakterizace — jít hlouběji do vnitřních motivací a nuancí postojů, jedinečnosti charakteru
  - vstupovat do role, ale zároveň být schopen z ní kdykoliv vystoupit

- prožívat hru v roli autenticky a naplno
- *improvizovat, tzn. jednat spontánně i bez přípravy v domluvených okolnostech DHaI*
  - užívat pohotové, aktivní a uvolněné jednání
  - vnímat i vytvářet dynamiku a rytmus improvizované situace
  - nechat se ovlivňovat partnerem a tím se měnit a dozrávat skrze dialog (i dramatický)
  - pohybem i slovem modelovat komunikaci (chování, jednání, činy)
  - představit si, jak v DHaI budu ovlivňovat a usměrňovat učení z pozice učitele
- *v DHaI užívat různých způsobů vedení učitele v roli:*
  - jako osoba, která nemá o věci ani pojetí
  - jako navrhovatel alternativ jak postupovat dál
  - v roli ďáblova advokáta (našeptávače)
  - vedení otázkami, zjišťováním a doplňováním informací, výzvami k rozhodnutí nebo kontrolou procesu
  - vnímání reálných prožitků (svých vlastních i prožitků spoluhráčů) v DHaI
  - vnímat proces učení v oblasti zkušeností na základě prožitků vlastních i partnerů v DHaI
  - kultivovaně užívat přirozeného a tvořivého pohybu i hlasu k vedení dialogu v DHaI

### B.3. Scénografické kompetence:

- tvořivě pracovat s prostorem, předměty a materiálem
- vytvářet symbolicky prostředí, ve kterých se situace DHaI odehrávají

### B.4. Divadelně–kritické kompetence:

- popisovat, reflektovat a hodnotit kvalitu DHaI

Pozn.: Část A byla sestavena volným výběrem, úpravou a na základě inspirace dovednostmi uváděnými těmito autory: T. Svatoš upravil podle J. Řezáče (1998, s.66), Fontana (1997) a V. Švec (1998 a 1999). Část B byla inspirována literaturou autorů: J. Císař (1999), E. Machková (2000), J. Valenta (1997) a O. Zich (1987).

Tento výčet dovedností je stále pouze orientačním výčtem, protože je potřeba přihlížet k individuálním zvláštěnostem studentů a jejich potřebám k dalšímu zrání pro vedení dialogu v DHaI. Při vymezování prostoru pro výzkum bude asi důležité uvědomit si a zjistit, jak se vyvíjí tyto dovednosti u jednotlivých studentů a vzít v potaz pokud možno všechny souvislosti, které na tento vývoj mají vliv, např. i vliv jiných předmětů ve studijním programu, ontogenezi psychiky studentů, jejich učební styly atd. Dále bude potřeba podrobněji popsat osvojování této dovednosti v průběhu studia specializace a hledat vhodné možnosti monitorování jejího vývoje.

### Formulování aktuálních problémů:

1. Jakým způsobem facilitujeme proces osvojování dovednosti vedení dialogu ve specializaci dramatické výchovy?
2. Jak diagnostikovat vývoj dovedností k vedení dialogu v dramatických hrách a improvizacích? (Zjišťovat indikátory dovedností tzn. to, čím se tyto dovednosti projevují, co je viditelné, prokazatelné.)
3. Jak podněcovat studenty k autoregulaci dovedností k vedení dialogu v dramatických hrách a improvizacích?

## Popis plánovaného výzkumu:

Jako vhodné se jeví použít metodologii kvalitativního výzkumu, který možná doplní metody kvantitativní. Především pak půjde o **akční výzkum**, jelikož tento výzkum umožňuje mít přímý vliv na řešení praktického problému a může podporovat jednání i činy zasahující do vzdělávací reality, což je v tomto případě ideální, protože nám půjde o to, aby studenti aktivně na rozvoji svých dovedností a ověřování jejich vývoje (výzkumu) spolupracovali. Výzkum bude mít hlavní znaky akčního výzkumu, tak jak je uvádí E. Walterová (1994):

- výzkum probíhá v reálném prostředí a reflektuje jeho komplexnost
- simultánně se rozvíjí metodologie výzkumu a intervenční strategie
- výsledků zjištění se průběžně využívá k rozhodování o dalším průběhu akce
- důsledky intervencí a efekty změn jsou permanentně zkoumány
- zpracování a vyhodnocování výzkumných dat je zveřejňováno pro potřeby zúčastněných skupin aktérů
- výzkum provádí netradiční výzkumný tým (profesionální i neprofesionální výzkumníci), jehož členové jsou současně subjektem i objektem výzkumu

## Výběr osob participujících na výzkumu:

- výběr osob bude záměrný, protože půjde o 10 členou skupinu studentů, kteří absolvují proces vzdělávání ve specializaci dramatické výchovy ve 2. roč. studia
- rozsah (počet vybraných osob) se bude řídit saturací (nasycením) dle potřeb a záměru zvolených metod výzkumu a výběr se ukončí, bude-li dostatečně reprezentativní, půjde tedy o kumulativní výběr
- zpočátku asi bude vhodné začít rovnoměrným sledováním celé skupiny a postupně pak pokračovat výběrem extrémních případů, tzn. těmi studenty, jejichž dovednost vést dialog bude na nevyšší úrovni a těmi, jejichž dovednost bude na nejnižší úrovni, což může být dále vhodně doplněno i o střední úroveň

**Validitu** by měla zabezpečit poměrně dlouhá doba výzkumu (1 akademický rok, tj. 2h/týdně v ZS a 3h/týdně v LS, semestr = 13 týdnů), přímý kontakt s realitou a rozsáhlý a velmi konkrétní vystižný a přesný popis doplněný o časté použití autentických citátů a výroků interpretantů (zkoumaných osob).

Validitu by měla podpořit triangulace způsobem použití více metod sběru údajů, protože každá z metod by měla uchopit zkoumanou situaci svými prostředky a tím nabídnout trochu odlišný pohled, než jiná metoda.

Vzhledem ke specifické situaci asi nepůjde **reliabilitu** ověřit replikováním výzkumu, ale i přesto je v tomto akademickém roce 2000/01 prováděn předvýzkum z důvodu ověření použití plánovaných metod a potom v následujícím roce bude možno výzkum podobně opakovat. V obou případech se však zaměřím při zpracovávání výzkumu na podrobný popis metod a postupů, které použiji na získávání údajů neustále se proměňující situace a tuto proměnlivost se pokusím zahrnout ke zkoumaným jevům.

## Vstup do terénu:

Akční výzkum bude probíhat ve skupině, kterou budu sám učit, což by mělo umožnit v terénní práci hlubší poznání reality osvojování dovedností k vedení dialogu v DHaI a jemnou analýzu v prostředí, které se podařilo ve studijním programu primárního vzdělávání v posledních letech vytvořit. Asi bude nevhodnější dlouhodobé intenzivní sledování vývoje této dovednosti

u skupiny a později vybraných studentů a vypracování podrobného zápisu jevů, které budou v procesu důležité.

## Prozatím je v plánu účelově vytvořen komplex kvantitativních a kvalitativních metod výzkumu:

1. pretest (na začátku 2. ročníku) a posttest (na konci 2. ročníku) pro zjišťování vstupní a výstupní úrovně dovedností:
  - natáčení **videozáznamů** a jejich **analýza** provedená učitelem–výzkumníkem, úkol pro studenty: připravit a realizovat vedení dialogu v dramatické hře a improvizaci se skupinou studentů
  - dotazník k **sebehodnocení studentů** pro posouzení vybraných dovedností k vedení dialogu v DHaI
  - **dotazník k zjišťování učebních stylů studentů** – inventář studijních stylů — ILS J.D.H.M. Vermunta a F.A.W.M. Van Rijswijka (1987a9), přeloženým a modifikovaným J. Marešem (1991), použita bude pouze část A zaměřená na studijní činnosti: zpracování učiva a řízení učení (regulace a autoregulace)
  - **interview – polostrukturovaný rozhovor – skupinová diskuze** po přetestu a posttestu, cíl: zjistit jak studenti (informanti) interpretují vlastní rozvoj dovedností k vedení dialogu
2. vedení **deníku studenty**, do něhož si budou zaznamenávat vývoj vlastních dovedností k vedení dialogu v DHaI
3. vedení **terénních zápisků učitele–výzkumníka**, které by měly zaznamenávat:  
**Pozorování (nestrukturované) selektivní** bude použito ve 2. ročníku v zimním i letním semestru (celkem 36–39 vyuč. hodin), terénní zápisky mají zaznamenávat:
  - jevy, kterým je potřeba věnovat pozornost (*záznam* – 1. list vlevo v sešitě)
  - *komentář* k pozorovaným jevům, tzn. vlastní interpretaci, k. bude sloužit k tomu, abychom jako uživatelé terénních zápisků lépe pochopili pozorované jevy a aby se z nich daly extrahovat teoretické a metodologické závěry (2. list v sešitě vpravo)
    - věcné poznámky objasňující pozorovanou situaci
    - analytické poznámky komentující, vysvětlující situaci
    - otevřené otázky, předpoklady, očekávání
    - upozornění na souvislosti pozorované události s jinými předcházejícími událostmi
4. **kazuistika** vybraných studentů kriteria pro výběr budou určována v průběhu výzkumu
5. **analýza dovedností k vedení dialogu na základě porovnání dvou videozáznamů** z hodin vedených vybranými studenty na konci 2. ročníku bude prováděna vyučujícím–výzkumníkem a možná i odborníkem z lingvistického pohledu  
Vzhledem k tomu, že dochází stále k zpracovávání jednotlivých materiálů nelze prozatím ještě prezentovat žádné dílčí výsledky, i když již ovlivňovaly úpravu některých zvolených metod v průběhu předvýzkumu. Například se změnil dotazník pro studenty a byl doplněn o zjišťování učebních stylů, dle doporučení konzultanta prof. V. Švece. Také přibýlo natáčení několika hodin výuky, aby bylo možno udělat také analýzu použitých intervenčních postupů, což může přispět ke sběru dalších kvalitativních údajů. Důležité však bude **vyhodnocování – interpretace a zpracování získaných dat**, aby poskytlo srozumitelnou zprávu o výsledcích realizovaného výzkumu.

## Literatura

- [1] Gavora, P. Úvod do pedagogického výzkumu. Brno: Paido 2000 ISBN 80-85931-79-6
- [2] Kofátková, S. a kol. Vybrané kapitoly zdramatické výchovy. Praha: Karolinum 1998
- [3] Křivohlavý, J. Jak si navzájem lépe porozumíme. Praha: Svoboda 1988.
- [4] Machková, E. Úvod do studia dramatické výchovy. Praha: IPOS 1998. ISBN 80-7068-103-9
- [5] Svatoš, T. Začínající studenti učitelství. in Pedagogický výzkum v ČR, sborník VIII. celostátní konference ČAPV, Liberec: TU 2001 ISBN 80-7083-468-4
- [6] Strauss, A. — Corbinová, J. Základy kvalitativního výzkumu. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X
- [7] Švec, V. Klíčové dovednosti ve vyučování a výcviku. Brno: Masarykova univerzita, 1998. ISBN 80-210-1937-9
- [8] Švec, V. Pedagogická příprava budoucích učitelů: problémy a inspirace. Brno: Paido, 1999. ISBN 80-85931-70-2
- [9] Valenta, J. Kapitoly z teorie výchovné dramatiky. Praha: ISV 1995. ISBN 80-85866-06-4
- [10] Walterová, E. Spolupráce školy a rodiny. Zpráva o průběhu a výsledcích výzkumu. ÚPPV ZŠ Červený vrch, Praha 1994
- [11] Zich, O. Estetika dramatického umění. Praha: Panorama 1986.